

ARCTIUM TOMENTOSUM MILL.NING BIOMORFOLOGIK XUSUSIYATLARI

Sayramov Fayzullo Baratjon o'g'li
FarDU, Agrar qo'shma fakulteti talabasi

Annotatsiya: *Dunyoda iqtisodiy ahamiyatga molik o'simlik turlariga bo'lgan talabning kundan-kunga ortib borishi ularning xilma-xilligini saqlash, muhofaza qilish va zaxiralarini tiklashni talab etmoqda. So'nggi yillarda, ayniqsa, dorivor o'simlik turlari xom ashyolarining mahalliy va sanoat ishlab chiqarishiga keng jalb etilishi ularning biologik xususiyatlarini o'rgangan holda ko'paytirish choralarini ishlab chiqish va zaxiralariga salbiy ta'sir etuvchi omillarni bartaraf etish zaruriyatini belgilab bermoqda. Bu o'rinda, istiqbolli dorivor o'simliklar tarqalgan hududlarni aniqlash, sanoatbop zaxiralarini ajratish, bioekologik xususiyatlarini asoslagan holda populyasiyalarini saqlab qolish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish dolzarb ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.*

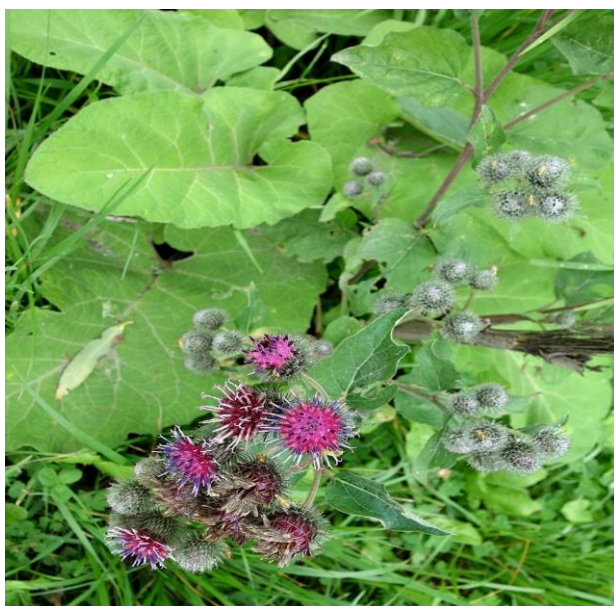
Kalit so'zlar: *dorivor o'simliklar, qariqiz, bo'z tuproq, biomorfologik xususiyat, plantatsiya, istiqbollik o'simlik.*

Ta'kidlash lozimki, so'nggi yillarda tabiiy o'simliklardan olinadigan dorivor vositalariga bo'lgan talabning kundan-kunga kuchayib borishi, istiqbolli o'simlik zaxiralarining kamayishiga sabab bo'lmoqda. Ayniqsa, kamyob dorivor turlarning tabiiy ko'payish imkoniyatlarining pastligi, populyasiyalarining kuchli antropogen bosim hududlarida joylashganligi hamda iqlim o'zgarishi ular populyasiyalarining qisqarishiga olib kelmoqda. Bu o'rinda, farmasevtika sanoatida xom ashyolariga ehtiyoj kuchli bo'lgan farm zonalarni aniqlash, biologik xususiyatlarini o'rganish asosida ularni ko'paytirish va populyasiyalarini saqlab qolishning zamonaviy usullarini ishlab chiqish, xom ashyo zaxiralarini yaratish va sifatli xom ashyo tayyorlash ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

Arctium tomentosum Mill.- qariqiz ikki yillik dorivor o't o'simlik. Uning tabiatda tarqalish areali keng bo'lib Qozog'iston, Balxash va Orol dengizi atrofida, Tyan-Shan tog' tizmalarida (Ketmontog', Kungey, Talass olatog'i, Issiqko'l tekisliklari, Chotqol, Qurama va Farg'ona tog'lari), Pomir-Oloy tog' tizmalari (Oloy, Turkiston tog'lari) dagi daryo bo'ylari va tekisliklarda tarqalgan.

Arctium tomentosum Mill.ning biomorfologik xususiyatlarini o'rganish bo'yicha Farg'ona shahrida 2020 yildan tajriba ishlari olib borildi. Tajriba dalasining tuprog'i o'tloqi bo'z tuproq bo'lib, dengiz sathidan 580-600 m balandlikda joylashgan.

Arctium tomentosum Mill. urug'lari 2020 yil 10 noyabrda 2-3 sm chuqurlikda, qator orasini 70 sm qilib ekildi. Uning nihollari 2021 yil 15-18 aprelda unib chiqdi. Urug'ning

laboratoriya sharoitidagi unuvchanligi (20-25°C) 88,7% ni tashkil qilgan bo'lsa, dala sharoitidagisi esa 80,7%ni tashkil qildi. O'simlik nihollari may oyining boshlarida ikkita urug' pallabarg va 2-3 ta chin barglardan iborat bo'lib o'simlik bo'yi 3-5 smga yetdi. Ularning ildizi 12-15 smga yetib ikkinchi darajagacha shoxlandi. Nihollarni 70-80% i mayning ikkinchi yarmidan yuvenil etapiga o'tdi. Yuvenil o'simliklarning bo'yi 10-12 sm bo'lib, ularning barglari 6-8 sm, eni 5-6 smni tashkil etdi. Yuvenil o'simliklarda urug' palla barglarning qurishi kuzatildi. Ularning o'q ildizi 28-32 sm bo'lib uchinchi darajagacha shoxlandi. Immatur bosqichidagi o'simliklar may oyi oxiri iyun oyining birinchi yarmida kuzatildi. Ularning bo'yi 15-17 sm bo'lib barglarining uzunligi 10-15 sm, eni 8-12 smga yetdi. Immatur bosqichidagi o'simliklarda to'pbarglar hosil bo'lib, barg qo'ltiqlarida yon kurtak shakllandi. Ularning ildizi 45-50 sm bo'lib, uchinchi darajagacha shoxlandi. Iyun oyining oxiri iyul boshlarida 70-80% o'simliklar virginil bosqichiga o'tdi. Virginil o'simliklarning bo'yi 35-40 sm bo'lib, barglarining uzunligi 30-45 sm, eni 20-25 smni tashkil etdi. Virginil davrdagi barglar yetuk o'simlik barglariga o'xshaydi, barg qo'ltiqlaridagi yon kurtaklar to'liq shakllangan bo'ladi. Ularda 5-8 ta barg bo'lib ular ildiz bo'g'zida to'pbarg hosil qildi. Virginil o'simliklarning ildizi kuchli rivojlanib 100-120 sm ga yetdi, ular 3-4 darajagacha shoxlandi. O'q ildizning tuproq yuzasiga yaqin qismining diametri 3-4 smga yo'g'onlashdi.

Arctium tomentosum Mill qishki tinim davriga kirishining o'ziga xos xususiyatlari shundaki, virginil bosqichida hosil bo'lgan barg yaproqlari va barg bandi quriydi, lekin barg bandining asosidagi yon kurtaklar saqlanadi. Ildiz bo'g'zidagi asosiy va yon kurtaklar qurigan barglar bandi orasida himoyalangan bo'ladi. Shuning uchun qishda -10-15°C sovuqda ham saqlanib qoladi. Biroq virginil bosqichiga kechroq kirgan o'simliklarning 10-15% kurtaklari to'liq himoyalanganligi uchun -15°C li sovuqda nobud bo'lishi mumkin.

O'simlikning ikkinchi yilgi vegetatsiyasi, ya'ni bahorgi vegetatsiya 2017 yil mart oyi oxiri aprel oyida kuzatilib, asosiy poyaning jadal o'sishi mayning oxiri iyun oyi boshlarida kuzatildi. O'simliklarning generativ davriga kirishi iyun o'rtalarida kuzatildi. Generativ o'simliklarning bo'yi 100-120 sm bo'lib, asosiy poya uchinchi tartibgacha shoxlandi. Ikkinchi tartibli poyalar 10-12ta bo'lib, ularning uzunligi 10-35 smni tashkil etdi. Ildiz bo'g'zida hosil bo'lgan barglar 8-10 ta, ularning uzunligi 40-55 sm, eni 25-30 smga yetdi. O'simlikning gullashi iyun-iyul, mevasining pishib yetilishi esa iyuldan sentyabrgacha davom etdi. Generativ davrdagi o'simliklarning ildizi 140-160 sm, asosiy ildizning eng yo'g'on qismi diametri 4-5 sm edi. O'rtacha bitta o'simlikning ho'l massasi 1500-1700g, quruq og'irligi esa 250-300g ni tashkil qildi.

Arctium tomentosum Mill.ning ildizi, bargi va guli dorivor bo'lib unda inulin, efir moyi, arktinin glikozidi, flavonoidlar, smola, oshlovchi moddalar, urug'ida esa yog', seskvinterpen laktonlari bor. *Arctium tomentosum* Mill. xalq tabobati va ilmiy tibbiyotda me'da yarasi, ichdan qon ketish, surunkali gastrit, buyrak tosh kasalligi, bod, podagral, teri kasalliklarida, siydik haydashda, rak kasalini davolashda, shuningdek veterinariya sohasida ham qo'llaniladi.

Shunday qilib, tabiatni muhofaza qilish choralari kuchaytirilishi va aholi bilan tushuntirish ishlarining olib borilishi - mamlakatimizning biologik resurslaridan oqilona foydalanish va tabiiy dorivor o'simliklar zaxiralarini saqlab qolish uchun zamin yaratadi.

Xulosa qilib shuni aytilish kerakki, *Arctium tomentosum* Mill. istiqbolli dorivor o`simlik bo`lib, uning tabiiy zahiralari aniqlash, o`simlik ontogenezini chuqur o`rganish orqali xomashyo yetishtirish bo`yicha plantatsiyalarni tashkil etish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO`YXATI:

1. Определитель растений Средней Азии. –Ташкент: Фан, 1993. Т. 10. – С. 464-467.
  2. Определитель растений Средней Азии (критический конспект флоры): Т.11: справочник / составители: Ф.О. Хасанов, [и др.]. АН РУз, Инс-т геофонда растительного и животного мира. –Ташкент: Фан, 2015. -456 с.
  3. Растительный покров Узбекистана и пути его рационального использования,–Ташкент, «Фан» УзССР. 1976. Т. III. -С. 145-149.
  4. Растительный покров Узбекистана и пути его рационального использования. –Ташкент, «Фан» УзССР, 1984 Т. IV. -С. 18-299.
  5. Рахимова Т.Т. Ўсимликлар экологияси ва Фитоценология // Методик қўлланма. – Тошкент, 2009. – 71 б.
  6. Флора Узбекистана. –Ташкент: АН УзССР, 1962. Т. 6. – С. 78-81.
  7. Флора СССР.– М.-Л.: АН СССР, 1959. Т. 25. – С. 404-431.
  8. Ходжиматов М. Дикорастущие лекарственные растения Таджикистана. –Душанбе, 1989. – С. 176.
1. [www/floruz.uz](http://www.floruz.uz)
  2. <https://www.gbif.org>
  3. www.ipni.org
  4. www.plantarium.ru
  5. <http://www.theplantlist.org/>